

9. Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види: дис. кандидата юрид. наук.: 12.00.08 / Ямкова Оксана Олександрівна. – О., 2004. – 220 с.
10. Энгельманн Й. Уголовная ответственность несовершеннолетних в Германии [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.advokat-engelmann.de/index.php?do=cat&category=juegend-strafrecht>.
11. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.
12. Фелинская Н. И. О роли биологический и социальных факторов в формировании личности несовершеннолетнего правонарушителя / Фелинская Н. И. // Вопросы изучения детей с отклонениями в поведении: Материалы к конференции. – М., 1968. – С. 107–118.
13. Цымбал Е. Возрастная невменяемость: теория и практика применения / Е. Цымбал, А. Дьяченко // Уголовное право – 2000. – № 3. – С. 43–51.

Михайленко Дмитро,

кандидат юридичних наук, доцент,

докторант кафедри кримінального права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВОЛІ ПРОТИДІЯТИ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. У роботі досліджується фактор політичної волі через призму кримінологічних уявлень про корупцію. Розкривається роль політичної відповідальності у забезпеченні формування та реалізації політичної волі протидіяти корупції. У загальному вигляді окреслюються перешкоди на шляху до формування та реалізації такої політичної волі в Україні. Обґрунтовується твердження, що неефективність діючої форми механізму кримінально-правової протидії корупції в Україні пов'язана із тим, що приведення його у дію щодо кожного окремого корупційного злочину залежить від наявності, відсутності чи нейтральності фактору політичної волі вищого керівництва держави, перешкодами у формуванні і реалізації якого є властивості інституціоналізованої корупції в Україні. На підставі узагальнення властивостей корупційних злочинів пояснюється їх підвищена небезпека в Україні. Пропонуються шляхи удосконалення механізму кримінально-правової протидії корупції в Україні.

Ключові слова: корупція, корупційні злочини, фактор політичної волі, політична відповідальність, інституціоналізація корупції, корупційні мережі, кримінальний позов.

Аннотация. В работе исследуется фактор политической воли через призму криминологических представлений о коррупции. Раскрывается роль политической ответственности в обеспечении формирования и реализации политической воли противодействовать коррупции. В общем виде определяются препятствия на пути к формированию и реализации такой политической воли в Украине. Обосновывается утверждение, что неэффективность действующей формации механизма уголовно-правового противодействия коррупции в Украине связана с тем, что приведение его в действие по каждому отдельному коррупционному преступлению зависит от наличия, отсутствия или нейтральности фактора политической воли высшего руководства государства, препятствиями в формировании и реализации которого являются свойства институционализированной коррупции в Украине. На основании обобщения свойств коррупционных преступлений объясняется их повышенная опасность в

Україне. Предлагаються пути совершенствования механизма уголовно-правового противодействия коррупции в Украине.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные преступления, фактор политической воли, политическая ответственность, институционализация коррупции, коррупционные сети, уголовный иск.

Summary. The article investigates the factor of political will through the prism of criminological corruption concepts. It explores the role of political responsibility in ensuring the formation and implementation of the political will to counteract corruption. The article discusses in general terms the obstacles to the formation and implementation of such political will in Ukraine. The author argues in favour of the statement that the ineffectiveness of the existing formation of the mechanism of penal counteraction against corruption in Ukraine is due to the fact that bringing it into effect for every single corruption crime depends on the presence, absence or neutrality of the factor of the country's top leadership's political will, with the properties of institutionalized corruption in Ukraine being the obstacles to development and implementation of such a will. The danger of corruption crimes in Ukraine is explained on the basis of generalization of their properties. The ways of improving the mechanism of penal counteraction against corruption in Ukraine are suggested.

Key words: corruption, corruption crimes, the factor of political will, political responsibility, institutionalization of corruption, corruption networks, a criminal lawsuit.

Вступ

Соціальна обумовленість правових норм, як відповідність, адекватність права регульованим суспільним відносинам, його здатність відображати об'єктивні потреби суспільного життя, перш за все передбачає встановлення такої моделі правового регулювання і її компонентів, які б ефективно виконували покладене на них завдання – оптимально упорядковувати поведінку людей, щоб вона відповідала інтересам єдиного джерела влади в Україні – Українського народу, утверджувати і забезпечувати права і свободи людини. При цьому така модель повинна одночасно відповідати високим стандартам правових держав, а також постулатам природного права, які, зокрема, визнані та формалізовані у правовій системі у вигляді основоположних принципів та установок.

У цьому аспекті чинний механізм кримінально-правової протидії корупції в Україні за довгий час свого існування підтвердив свою неадекватність тим правовідносинам, охороняти які є його призначенням, а також показав, що не здатен відображати об'єктивні потреби суспільного життя, оскільки жодним чином не пристосований для боротьби проти інституціоналізованої корупції.

Зазначений висновок обґрунтовується високою латентністю корупційних злочинів в Україні. Так, за деякими оцінками у Росії, що виходячи із близькості кримінальних практик та оцінок міжнародних організацій справедливо і для України, питома вага врахованої корупції у структурі реальної корупційної злочинності коливається у межах 1–5% [36, с. 106]. За результатами інших досліджень встановлюється, що корупційні злочини виявляються у межах 0,1–2%, відповідно реальне число цих злочинів вище зареєстрованої кількості в 50–1000 разів [20, с. 35]. Такі дані підтверджуються і українськими дослідниками. Зокрема встановлюється, що корупційні злочини відносяться до числа злочи-

нів з високим ступенем латентності, яка складає від 90% до 99%. Латентність корупційної злочинності має складний характер і зумовлюється низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів, сукупність яких вказує на специфіку корупційних злочинів, що за способом їхнього вчинення передбачає підвищену прихованість (зокрема, хабарництво), що й призводить до труднощів його виявлення [80, с. 9]. Враховуючи зазначене закономірним є віднесення корупційної злочинності до категорії особливо високо латентних злочинів [77, с. 105]. Разом із тим, латентність корупційних злочинів, окрім іншого, також залежить і від того, які конструкції складів корупційних злочинів законодавець передбачає у якості інструментів включення кримінального переслідування. У разі, коли встановлені такі склади злочинів, які передбачають значну кількість об'єктивних та суб'єктивних ознак і потребують значних зусиль щодо доказування останніх, то природно, що такі корупційні злочини будуть більшою мірою латентними. Зазначене показує один із напрямків усунення латентності корупційних злочинів, який полягає у формулюванні таких підстав кримінальної відповідальності за них, які передбачають встановлення якомога меншого (проте достатнього для констатації суспільної небезпеки конкретного діяння) кола юридично значимих ознак.

Крім того, неефективність чинного механізму кримінально-правової протидії корупції в Україні підтверджується незмінністю показників реального стану правоохоронної активності держави, за якими питома вага злочинів у сфері службової діяльності у структурі злочинності України, яка відображена у офіційній статистиці, не залежить від численних змін до КК України, які проходять у рамках реформи антикорупційного законодавства, і щороку традиційно становить приблизно 3%. Так, за 2015 року всього обліковано 565182 злочинів, а із них ті, які кваліфікуються за статтями розділу XVII Особливої частини КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» лише 14997 (питома вага 2,7%); у 2014 році ці цифри були відповідно 529139 і 15560 (2,9%); у 2013 році – 563560 і 16586 (2,9%); у 2012 році – 483998 і 15124 (3,1%); у 2011 – 515833 і 15969 (3,1%); у 2010 – 500902 і 17980 (3,6%); у 2009 році 434678 і 17648 (4,1%); у 2008 році – 384424 і 15495 (4%); у 2007 – 401293 і 15555 (3,9%); у 2006 – 420900 і 16396 (3,9%); у 2005 – 485725 і 17922 (3,7%) тощо. Наведена офіційна статистика значно відрізняється від даних щодо характеристик корупції, які одержуються іншими способами, і показує скоріше можливості й бажання правоохоронних органів фіксувати корупційні злочини, а стабільність основних показників корупції взятих як із офіційних, так і із неофіційних джерел свідчить, що реформа антикорупційного законодавства, яка проводиться в Україні з 2009 року, не обмежує реальні корупційні практики. Крім того, ситуація, за якої згідно з офіційною статистикою група злочинів займає невелику долю у структурі злочинності, а їх проблематиці присвячується значна увага у наукових розробках, є додатковим підтвердженням високого рівня латентності корупційної злочинності в Україні та значного її поширення.

У такій ситуації знаходить підтвердження і конкретизується спостереження професора В. О. Тулякова [76, с. 163–164], що, зокрема, глобальні і регіональні політичні, соціальні та культурні дисбаланси і конфлікти впливають на правову матерію, дезорганізують її. При цьому стабільна по суті кримінально-правова форма (у цьому випадку – діючий механізм кримінально-правової протидії корупції) дисонує з суспільними відносинами і процесами, що розвиваються, і як наслідок, виникають навколоправові форми кримінально-правового реагування та контролю (по відношенню до корупції, наприклад, – «люстрація» сміттевим баком), а також створюється транзитивне кримінальне право. До цього слід додати, що у рамках зазначеного явища найбільш небезпечні соціальні конфлікти виводяться з поля арбітрування кримінального права, а це робить їх непрогнозованими як за розвитком, так і за наслідками.

Зокрема, зазначене вище зумовлює необхідність шукати основу фактичної недовіри чинного механізму кримінально-правової протидії корупції в Україні. Цінність такого знання у тому, що воно надасть можливість трансформувати норми кримінального закону таким чином, щоб вони перетворилися у ефективні інструменти боротьби із інституціоналізованою корупцією. Наведене вище у загальних рисах розкриває **актуальність цієї роботи** та одночасно показує її **мету**.

Разом із тим, очевидно, що досягнути означеної мети неможливо на основі використання у кримінально-правових дослідженнях виключно догматичного методу, який втрачає свій пізнавальний заряд пропорційно тому, який проміжок часу діє той чи інший нормативний масив у по суті незмінному вигляді. Особливо це стосується норм, які регламентують кримінальну відповідальність за корупційні злочини в Україні.

У цьому аспекті слід згадати спостереження М. С. Таганцева, за яким переважання того чи іншого елемента, догматичного або критичного, залежить від того стану, в якому знаходиться у даний момент законодавство країни. Поява нового повного кодексу завжди висуває на перший план роботи чисто догматичні, і навпаки, чим більш застаріло законодавство, чим сильніше визнається необхідність його реформи, тим більше переважають і у літературі даного права роботи критичні [75, с. 30]. Такий висновок ґрунтувався на вивченні германської кримінально-правової літератури у довготривалий період після видання у цій країні Кодексу 1872 року.

У якості **гіпотези цього наукового дослідження** висувається твердження, що неефективність діючої формації механізму кримінально-правової протидії корупції в Україні пов'язана із тим, що приведення його у дію щодо кожного окремого корупційного злочину залежить від наявності, відсутності чи нейтральності фактору політичної волі вищого керівництва держави, перешкодами у формуванні і реалізації якого є властивості інституціоналізованої корупції в Україні.

§ 1. Фактор політичної волі та роль політичної відповідальності через призму кримінологічних уявлень про корупцію

Окремі аспекти проблематики фактору політичної волі у контексті антикорупційного законодавства у юриспруденції розкривалися, зокрема, у наукових роботах В. М. Дрьоміна, В. В. Лунєєва, М. І. Мельника. Так, як визначається у спеціальному науковому дослідженні, однією з основних складових протидії корупції є політична воля політичного керівництва держави. Саме політична воля визначає зміст, а через це і ефективність інших основних елементів протидії корупції, тобто ефективність протидії корупції в цілому. Під політичною волею розуміються дійсні наміри політичного керівництва країни реально протистояти корупції у всіх її проявах і на всіх рівнях державної влади [41, с. 11]. У більш ранній роботі професор М. І. Мельник приходив до ще категоричнішого висновку, що для України, як, власне, і стосовно більшості пострадянських країн, політична воля є вирішальним фактором ефективної протидії корупції, який визначає зміст, а значить і ефективність двох інших факторів – антикорупційного законодавства та діяльності правоохоронних органів [40, с. 82; 42]. На думку О. Кальмана, головне у боротьбі з корупцією – наявність свідомої, а не декларативної, політичної волі лідерів держави для реалізації послідовних і дійових антикорупційних законів, стратегій і програм. Сутність же поняття «політична воля» має полягати не у намірах репресивного характеру, а у площині створення такого правового поля для діяльності державного апарату, яке б сприяло абсолютній недоцільності зловживання службовим становищем через створення відповідних стимулів і встановлення жорсткої відповідальності [29, с. 201–202].

Дослідження антикорупційних стратегій Сінгапура, Італії та Грузії [54, с. 135] показало, що основою таких стратегій була сильна політична воля вищого керівництва держави до боротьби з корупцією. Враховуючи обсяги корупції в Україні та реальність практик по її протидії, які часто набувають рис вибіркості, закономірним є висновок професора В. М. Дрьоміна, що саме політичної волі не вистачає керівництву України, що і обумовлює низький рівень довіри населення до органів державної влади і управління [21, с. 424; 24, с. 123]. Таку ж точку зору висуває і професор В. В. Лунєєв, який зазначає, що у нас є багато для більш ефективної боротьби із корупцією, але не має головного – політичної волі, а без неї всі інтелектуальні потуги марні [36, с. 105].

Наведені висновки фактично підтримуються С. В. Кондратюком та Ю. С. Нагачевською, на думку яких, до основ передової національної антикорупційної стратегії, розвиток якої необхідний в сьогодиншній Україні відноситься: 1) сильна політична воля вищого керівництва держави до боротьби з корупцією і сформована на її основі єдина державна політика у сфері боротьби з корупцією, яка б передбачала комплекс заходів державного, політичного, економічного, соціального і правового характеру. Ні законодавчі, ні адміністративні, ні будь-які інші заходи, що спрямовані на протидію корупції, не можуть бути ефектив-

ними, якщо немає політичної волі на всіх рівнях влади; 2) організований соціальний контроль з боку громадянського суспільства за всією системою державного адміністрування (неодмінною умовою для цього є створення атмосфери прозорості) й забезпечена можливість порушення в цих рамках кримінального переслідування правопорушників. Важливу роль тут відіграють справді незалежні засоби масової інформації; 3) незалежність судової влади; 4) жорстка підзвітність осіб, які наділені владними повноваженнями, перед реально незалежним органом, що здійснює моніторинг прозорості діяльності державних службовців, а також наділений повноваженнями по притягненню до відповідальності посадовців незалежно від їх місця в ієрархічній структурі влади [35, с. 211; 50]. Разом із тим, видається утопічним та недосяжним положення про необхідність політичної волі саме на всіх рівнях влади. Якщо класти таке знання в основу побудови антикорупційної моделі, то вже зараз можна спрогнозувати, що значно обмежити корупцію на основі такого положення практично неможливо. У зв'язку із цим, слід погодитися, що особливе занепокоєння викликає розповсюдження корупційної практики серед високопоставлених державних посадових осіб [26, с. 254], оскільки серед іншого саме формування політичної волі на протидію корупції у їх колі є визначальним у дієвості здійснюваних антикорупційних реформ.

Підтверджує наведені вище положення теза, за якою корупція у будь-якій системі управління охоплює дві істотно різні складові: а) корупція в апараті – класична проблема забезпечення надійності всіх ланок управлінської системи; стосовно корпоративного управління основні рецепти давно відомі, не ідеальні, але практичні рішення знайдено, і проблема полягає лише у бажанні їх здійснити; б) корупція у верхівці управлінської системи, як правило, замовчується і розчиняється у першій проблемі. Саме вона є ключовою проблемою розвитку сучасного українського суспільства [13, с. 19]. Важливість фактору «політичної волі» підтверджена також політологічними дослідженнями [74, с. 25; 52, с. 6] корупції у постсоціалістичних країнах, що розцінюється як стартова умова антикорупційних стратегій чи як детермінанта корупції.

У розвиток наведеної думки слід навести положення, обґрунтоване професором В. В. Лунєєвим, за яким між рівнем злочинності і станом морально-правових характеристик політичної і особливо правлячої еліти суспільства зазвичай реєструється пряма кореляційна залежність, яка відображає загальну причинну базу корельованих явищ, зв'язок їх кримінальних станів і стійку взаємозумовленість. Кримінологічна обстановка у країні істотно впливає на рівень кримінальності елітарних кіл, а протиправна й інша девіантна поведінка останніх є серйозним криміногенним фактором у структурі причин злочинної поведінки громадян. На підставі наведеного резюмується, що є підстави вважати: чим вище рівень злочинності у суспільстві, тим вище рівень кримінальності елітних груп і навпаки; чим вище кримінальність еліти, тим вище рівень злочинності серед усього населення тієї чи іншої країни [37, с. 89]. Такий висновок

підтверджується і іншими вченими [15, с. 17], які до першого чинника, що призводить до закріплення корупції як соціальної норми, відносять поведінку так званої еліти.

У пункті 1 робочого документу, підготовленого Секретаріатом ООН за результатами 11-го Конгресу Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та кримінального правосуддя, акцентується, що для боротьби з корупцією необхідний насамперед твердий настрій на цю діяльність з боку політичного керівництва. Це особливо важливо у тих випадках, коли корупція пустила глибоке коріння серед представників політичної еліти [34].

Окремо відмічала важливе значення активної і стійкої політичної волі вищого керівництва країни протидіяти корупції і К. Лагард, яка зазначала також, що лідери країни, окрім цього, відіграють унікальну роль бути прикладом професіоналізму та чесності для інших управлінців [5].

У цьому контексті звертає на себе увагу спостереження Шарль-Луї де Монтеск'є, який влучно зазначив, що «важко допустити, щоб нижчі були чесні там, де більшість вищих осіб у державі люди безчесні, щоб одні були шахраями, а інші задовольнялися роллю обдурених простаків» [48].

Наведена вище закономірність на більш загальному рівні була підтверджена теорією розбитих вікон, яку сформулювали Джеймс Вілсон (*J. Q. Wilson*) і Джордж Келлінг (*G. L. Kelling*) у 1982 році [4] і яка була підтверджена соціологами Гронінгенського університету (Нідерланди). Відповідно до цієї теорії, якщо хтось розбив скло у будинку і ніхто не вставив нове, то незабаром жодного цілого вікна у цьому будинку не залишиться, а потім почнеться мародерство. *Іншими словами, явні ознаки безладу і недотримання людьми прийнятих норм поведінки (у даному випадку – вчинення корупційних правопорушень) провокують оточуючих теж порушувати встановлені правила.* Зазначена теорія була успішно використана для протидії злочинності спочатку у Нью-Йорку, а потім і в інших містах.

Із урахуванням викладеного, очевидно, що зниження рівня корупції у всіх сферах управління прямо залежить (можливо це навіть прямо пропорційна залежність) від зниження рівня цього явища у вищих ешелонах влади. При цьому ефективна дія існуючого механізму кримінально-правової протидії корупції в Україні неможлива без політичної волі вищого керівництва держави реально протистояти цій загрозі національній безпеці, а сам цей механізм за своєю суттю є таким, що приводиться у рух виключно за наявності волевиявлення найвищих посадових осіб держави, корупція серед яких і є найбільш небезпечною для суспільства. Саме тому запобігання корупції у вищих ешелонах влади є передумовою руйнування корупційних мереж нижчого рівня та викорінення несистемних проявів корупційних правопорушень окремих осіб, а також ефективна дія правоохоронної системи у напрямку протидії корупційним діям. Зазначене додатково демонструє важливість подолання дії фактору політичної волі у антикорупційній діяльності в Україні.

Разом із тим, розкриття значення фактору політичної волі у контексті антикорупційної діяльності держави у наукових роботах не знаходить не тільки логічного продовження у вигляді пропозицій щодо його усунення, формування чи нівелювання, а й не розкриваються процеси, які підтримують такий стан речей. У зв'язку із цим, нижче буде зроблена спроба окреслити напрямки вирішення зазначених прогалин у науці.

Значним недоліком, який суттєво знижує можливості формування та реалізації політичної волі протидіяти корупції, є те, що відсутність намірів політичного керівництва країни реально протистояти корупції у всіх її проявах і на всіх рівнях державної влади фактично може тягнути лише його політичну відповідальність перед виборцями, а не інші несприятливі наслідки.

Тут слід мати на увазі, що наслідок делегітимації політичної влади у вигляді невинуватених очікувань та довіри населення – застосування заходів впливу, від морального осуду, негативної оцінки до юридичних санкцій, що є виявом політичної відповідальності у ретроспективі. Сутність політичної відповідальності не полягає суто в юридичному аспекті покарання винних, а може сприяти забезпеченню кадрової ротації у лавах усунутих від влади через делегітимацію високо посадовців [12, с. 171]. Органічний же дефіцит політичної відповідальності (притаманний не тільки правлячим суб'єктам, але й майже всім політичним акторам), яка б забезпечувала не лише дотримання зобов'язань, але й відплату за їх порушення та неправомірні вчинки, є доволі типовою рисою сучасної української політики [59, с. 3].

У цьому контексті заслуговує на увагу висновок П. О. Кабанова, за яким до ідеологічних факторів, які закономірно породжують політичну корупцію, відноситься широко розрекламовані у ЗМІ антикорупційні «кампанії», які переслідують політичні цілі і є одним із аморальних способів їх досягнення [28, с. 121]. Зазначені «кампанії» справедливо розглядаються як політичні спекуляції проблемою злочинності, при яких боротьба з корупцією підміняється політичною боротьбою за владу, яка є продовженням корупції під прапором боротьби із цією самою корупцією [38, с. 342].

Відсутність політичної волі виконувати обіцянки перед електоратом, у тому числі і щодо протидії корупції (що, як показали події 2013–2014 років, у сучасній Україні оцінюється найбільш негативно), зумовлює розвиток різного роду виборчих маніпуляцій, збільшення витрат на виборчі кампанії тощо, що дозволяє таким високопосадовцям уникати політичної відповідальності перед виборцями та блокувати кадрову ротацію у вищих ешелонах влади.

Як було встановлено у наукових роботах, сучасні демократії передбачають використання політиками влади для досягнення певних цілей, які не завжди мають суспільно-корисний характер. За такої умови правотворчість та правозастосування відкривають шлях політичній корупції та прийняттю рішень, зумовлених політичною суб'єктивістською зацікавленістю. Переможець на виборах отримує стимул до перерозподілу ресурсів на свою користь, щоб під-

вищити майбутні шанси на виборах, змінивши правила виборчого процесу і навіть відкласти або скасувати нові вибори [1]. Зазначене свідчить про прагнення осіб, які у відповідний час знаходяться при владі, ухилитися від політичної відповідальності, а інтерес залишатися при владі та значне фінансування виборчої кампанії – про наявність корупції.

Ухилення української влади від політичної відповідальності шляхом зловживання повноваженнями владного характеру у виборчій інженерії було детально та вдало описано М. В. Афанасьєвою [11, с. 257–352], яка виявила, що законотворці нерідко використовують об'єктивне виборче право як інструмент впливу на конституційно-правову дійсність, конструюючи (програмуючи) виборчі норми під зумовлені суб'єктивізмом політико-правові цілі. Зокрема, було встановлено, що яскравим проявом зловживання правом на прийняття актів виборчого законодавства є проведення кожних виборів в Україні за оновленим виборчим законодавством, а мотивом цієї законодавчої діяльності найчастіше була ситуативна політична доцільність та суб'єктивна зацікавленість претендентів на виборні посади в отриманні політико-правових переваг під час майбутнього виборчого процесу, а не об'єктивна необхідність удосконалити виборчий закон. При цьому нестійкість виборчого законодавства п. 58 Кодексу належної практики у виборчих справах [32] безпосередньо пов'язує з маніпулюванням з боку політичних сил, де прямо зазначається, що виборче право має бути досить стабільним і захищеним від партійно-політичних маніпуляцій.

Окрім цього, М. В. Афанасьєвою описано багато інших маніпуляцій, пов'язаних із зловживання повноваженнями владного характеру як при прийнятті актів виборчого законодавства, так і при правозастосуванні (навмисне прийняття неконституційного нормативно-правового акта, зловживання при використанні можливостей часу у виборчій інженерії, джеррімендерінг як маніпулятивна виборча географія тощо), які використовуються для досягнення заданих політико-правових результатів на виборах на користь певного політичного суб'єкта.

Викладене підтверджує справедливість вже іншого висновку Шарль-Луї де Монтеск'є, за яким кожна людина, наділена владою, схильна зловживати нею і утримувати її у своїх руках аж до останньої можливості [47, с. 20]. Така закономірність у поведінці людей, які знаходяться при владі, може бути пов'язана лише чи в основному із тим, що наявні владні повноваження посадова особа використовує для задоволення власних або групових інтересів, систематично вчинюючи корупційні діяння.

У довготривалій перспективі недовіра інституту політичної відповідальності призводить до реалізації народом права на повстання, що обґрунтовано вченими як конституційний еквівалент права на необхідну оборону, крайнього засобу (*ultima ratio*), до якого звертаються у разі неможливості ефективно захистити свої права за допомогою інших, правових механізмів, що реалізуються в умовах демократичного режиму [57]. Означений процес супроводжується

соціально-політичним протистоянням народу і делегітимованої влади та кризовими явищами у ключових сферах функціонування держави, що додатково підтверджує небезпеку корупційної злочинності для суспільства як злочинності кризового типу.

У зв'язку із цим, слід погодитися, що одним із показників ефективності виборчої системи [як видається це найбільш важливий показник (зауваження моє – Д. М.)] є те, чи несуть відповідальність обрані депутати перед своїми виборцями [30, с. 28], а сама виборча система має прагнути до максимізації впливу виборців на політичну сферу [11, с. 204]. Між тим, звертає на себе увагу, що в Україні і після Революції гідності продовжуються маніпуляції з виборчим законодавством з метою максимізувати вплив окремих політичних сил при здійсненні управління державою і її адміністративно-територіальними одиницями. Так, знову перед місцевими виборами, які відбулися 25.10.2015 року, був прийнятий новий Закон України «Про місцеві вибори» [63], який змінив основні характеристики виборчого процесу, від яких значним чином залежить кінцевий результат виборів. При цьому жодним чином не удосконалено механізми реалізації політичної відповідальності осіб, які наділяються владними повноваженнями.

§ 2. Перешкоди на шляху до формування та реалізації політичної волі протидіяти корупції в Україні

Цей блок дослідження «фактору політичної волі» слід розпочати із висновку Ф. Фукуями, за яким на сьогодні у світі виник і розповсюдився феномен, який політологи назвали «нео-патрімоніалізм»: політичні лідери вдають, що є сучасними служителями загального блага в політичних системах з такими сучасними атрибутами, як парламенти, міністри і бюрократія, але реальність така, що еліти йдуть в політику отримувати ренту чи ресурси і збагачувати себе та свої сім'ї за рахунок всіх інших [3].

У такому розрізі важливими є результати наукових досліджень А. О. Самсонова, який на підставі аналізу процесу проходження політико-правових рішень на рівні законодавчої та виконавчої влади зробив висновок, що частину правлячої еліти Росії де-факто гальмує реалізацію антикорупційної політики федерального центру, оскільки системні дисфункції існуючої у країні політичної системи дозволяють зберегти орієнтованим на делінквентні практики політикам статус і доступ до фінансових і владних ресурсів [71, с. 11].

Спротив реформуванню антикорупційного законодавства та впровадженню ефективних інституцій по протидії корупції спостерігається і в Україні. Так, успіхи у прийнятті нового антикорупційного законодавства є наслідком не політичної волі влади, а народженням нового, не менш впливового суб'єкта політичної волі – громадянського суспільства. При цьому незалежні громадські експерти, які спеціалізуються на питаннях протидії корупції, прийшли до висновку, що антикорупційні нормативно-правові акти в Україні приймалися не

через проактивну позицію цих носіїв політичної волі, а під тиском міжнародної спільноти, громадянського суспільства, а також у контексті позачергових парламентських виборів 26 жовтня 2014 року [9, с. 26, 32]. Окрім цього, затягування процедур формування керівництва і складу нових антикорупційних органів, складність проходження у Верховній Раді України питань щодо компетенції та квот діючих владних суб'єктів у конкурсних процедурах по комплектуванню зазначених органів, додатково підтверджує неготовність влади вести активну протидію корупції та викриває раніше латентний спротив цьому процесу, який існував і існує в українській політиці.

У цьому аспекті слід звернути увагу, що корупція вкорінена у самому способі функціонування влади [43, с. 77], а це додатково підтверджує те, що складно сподіватися на формування політичної волі на боротьбу із цим явищем у межах самої влади.

На підтвердження цього у політології обґрунтовано, що сама по собі держава не може побороти корупцію, оскільки її структури і органи є головними носіями цього феномену, його середовищем, вона не може боротися сама з собою [53, с. 27]. Із цього виводиться закономірний висновок, що боротися із корупцією силами корупціонерів безглуздо [46, с. 8].

Парадоксальною визнається ситуація, за якою в умовах, коли корупція виходить від держави, саме державу обвинувачують у корупції, а вона ж і проголошує переповненість «чаші терпіння», непримириму боротьбу з цим злом і саме собі доручає його викорінення. Це досить типова ситуація, явно приречена на неуспіх [15, с. 21].

Тут очевидно, що боротьба з корупцією силами суб'єктів (актори публічної влади), які не зацікавлені у досягненні поставленої цілі (суттєве зниження корупції, що означає суттєве зниження доходів, хоча і злочинних, таких суб'єктів), може повною мірою характеризуватися поширеним оксюмороном: «Бджоли проти меду».

Також не можна не погодитися, що самообмеження суперечить самій суті людини, яка не може сама себе змінити без серйозної мотивації, яка, зрештою, повинна бути вигідна самій людині [61, с. 172]. З психологічної точки зору викоринити корупцію, на думку М. М. Решетникова [68, с. 17], скоріше всього не можна, так як кожна людина любить у першу чергу себе саму, своїх дітей та свою сім'ю і це абсолютно нормально. Зазначене ще більшою мірою укріплює висновки про фактичну неможливість сформування політичної волі лише на основі внутрішніх ресурсів політичної еліти держави.

Із урахуванням викладеного не можна погодитися тезою, що головними суб'єктами антикорупційної діяльності в Україні повинні стати політична і економічна еліти, які мають владу, величезні фінансово-матеріальні та інформаційно-медійні ресурси [67, с. 17].

Схожою є ситуація і у Росії, де основні властивості корупції та проблеми політичної волі боротьби з нею фактично аналогічні з українськими. Так, у нау-

кових дослідженнях встановлено, що політична еліта Росії фактично мало зацікавлена і не сконцентована на активній протидії існуючій у країні системній корупції і не усвідомлює зростаючих загроз з цього боку політичній системі. При цьому антикорупційні установки еліти, які спостерігаються, орієнтовані на кон'юнктурні та ситуативні політичні практики, зумовлені як внутрішньо-політичними, так і зовнішньополітичними обставинами. Результатом стає фіксоване в експертних оцінках і результатах соціологічних опитувань неухильне зниження легітимності еліти [14, с. 11], що також характерне і для України. Зазначене також додатково підтверджує наведені вище висновки щодо відсутності активної політичної волі політичного керівництва України протидіяти корупції.

При цьому ефективне використання в Україні з метою уникнення політичної відповідальності описаних вище способів деформації волевиявлення виборців свідчить про те, що винайдено значну кількість технологій, які усувають необхідність існування політичної волі у вищих ешелонах влади протидіяти корупції. Натомість механізми, які опосередковано стимулювали б формування такої політичної волі не використовуються, а кримінально-правові конструкції, які б дозволяли протидіяти корупції в умовах відсутності політичної волі на це у вищого керівництва, в Україні не розроблені.

Разом із тим, проблему формування зазначеної політичної волі слід пов'язувати також із рядом інших факторів, які розрізнено обґрунтовані у науці у межах вирішення інших проблем корупційної поведінки. Такі дослідження здійснюються не тільки у юриспруденції. Більш того, видається, що нормативні моделі, вироблені у результаті наукових досліджень у сфері права, повинні ґрунтуватися на знаннях про корупцію, які отримані у філософії, економіці, політології, соціології, психології, кримінології тощо.

Однак дослідження впливу акцентованих вище факторів, які виявлені у межах різних галузей науки, на процес утворення намірів політичного керівництва країни реально протистояти корупції у всіх її проявах і на всіх рівнях державної влади та їх акумулювання, показало, що наявність такої політичної волі є важливою, але не єдиною умовою, за якої може бути приведено у дію антикорупційний механізм щодо інституціоналізованої корупції.

У контексті наведеного вище та враховуючи досвід протидії корупції в Україні звертає на себе увагу та обставина, що у вищого керівництва держави не формується рішучість протидіяти корупції у вищих ешелонах влади, що обумовлюється перш за все деформацією ціннісних установок і відсутністю мотивації йти на самообмеження щодо надмірного незаконного збагачення у ситуації відсутності реальних несприятливих наслідків за це, а також рядом об'єктивних причин, пов'язаних із особливостями корупції в Україні.

Таке твердження підтверджене ґрунтовним дослідженням, яке було проведене з січня по травень 2015 року рядом експертів з ініціативи та під керівництвом Transparency International Україна. У результаті зазначеного дослідження

було, зокрема, зроблено висновок, що незважаючи на суттєвий прогрес у реформуванні антикорупційного законодавства в Україні, влада не справилася із його впровадженням, а однією із головних причин провалу влади у боротьбі з корупцією є відсутність справжньої політичної волі ключових гравців розпочати глибинні перетворення, у першу чергу, у сферах, пов'язаних із політичними, економічними та іншими інтересами наближених осіб [10, с. 32].

Більше того, на підставі вивчення так званих «плівок Мельниченка», які спричинили відомий «касетний скандал» в Україні у 2000 році, К. Дарден обґрунтував теоретичну модель, за якою хабарництво в Україні неофіційно контролювалося і санкціонувалося, для чого керівництво держави використовувало власні органи стеження і спостереження, також було встановлено, що контроль і потурання хабарникам виходили далеко за рамки верхніх елітних ешелонів влади, а значна частина доходів від корупційних практик спрямувалася у фіктивні компанії, контрольовані державними лідерами. При цьому зазначений вчений доходить до висновку, що якщо б поширеність корупційних практик свідчила виключно про крах політичної влади, то політичні лідери мали б чіткі стимули для боротьби з ними, але якщо хабарництво (як в Україні) відіграє важливу роль у неформальних інститутах державного управління і політичного панування, то керівництво країни має всі стимули для його підтримки. У останньому випадку хабарництво систематично відстежується, контролюється і заохочується керівниками держави як засіб неформальної плати за лояльність, воно також є необхідною умовою цілісності держави, надаючи додатковий стимул для виконання вказівок керівників і гарантуючи потужні заходи кримінального переслідування у разі непокори [2].

Зазначене викриває якщо не неможливість формування в Україні і інших пострадянських державах політичної волі на протидію корупції, а суттєві складнощі цього процесу, успіх якого фактично означав би крах існуючої системи управління, заснованої на мізерних заробітних платах чиновників. Крім цього, за такої ситуації вище політичне керівництво держави не тільки не зацікавлене у припиненні корупційних практик, а навпаки зацікавлене у їх підтримці задля утримання влади, посилення управлінської ієрархії. Очевидно, що за таких умов забезпечення верховенства права та правової держави є утопією.

У зв'язку із цим також звертає на себе увагу те, що посилення репресивності КК України щодо корупційних злочинів через встановлення обмеження щодо осіб, які вчинили корупційні злочини або були засуджені за їх вчинення, при звільненні від кримінальної відповідальності, призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, звільненні від покарання та його відбуття, зняття судимості тощо (ст.ст. 45–48, 69, 74, 75, 79, 81, 82, 86, 87, 91 КК України) у результаті введення у дію Закону України № 1698-VII від 14.10.2014 року [65] при збереженні основи дієвості механізму кримінально-правової протидії корупції у вигляді наявності політичної волі на це вищого керівництва держави виглядає створенням ще більш жорсткого інструменту управління владними

структурами України. У цей контекст також вписується залишення у ч. 2 ст. 75 КК України єдиної передбаченої законодавством підстави (окрім закінчення строків давності) не відбувати покарання, яке передбачене у санкції статті про корупційний злочин, у зв'язку із звільненням від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини з особою, яка вчинила корупційний злочин, оскільки застосування ч. 2 ст. 75 КК України прямо залежить не тільки від суду (і не стільки), а й від прокуратури (у більшій мірі), яка, як відомо, значно більше залежна, прямо чи непрямо підпорядкована діючому політичному керівництву держави ніж суди.

На таку особливість корупційної злочинності, як її інституціоналізація, уже зверталася увага у цій роботі, проте її слід розкрити більш глибоко і через призму проблеми «необхідності політичної волі». Так, для розуміння тих перепон, які стоять на шляху реалізації часто декларованої високопосадовцями політичної волі боротися з корупцією, та власне організації ефективної їй протидії також слід враховувати, що розглядуваний тип злочинності характеризується також як *інституційна корупція*, коли діючі соціальні інститути і соціальне середовище визначають скоєння індивідами корупційних дій багато у чому незалежно від їх пріоритетів і бажань. У результаті до вчинення корупційних дій призводить вплив соціальних інститутів і обумовлених ними соціальних норм, а не корисливі чи інші інтереси окремих індивідів. У такій ситуації вкрай рідко стає можливим пред'явити звинувачення у вчиненні корупційних дій конкретним особам, фізичним або юридичним. Інституційна корупція дуже небезпечна і є масовою, бо не завжди оцінюється самими громадянами і посадовими особами як корупція: такі дії стають буденними, виконуваними за звичкою, а самі соціальні інститути не завжди помічаються [72].

Наведена особливість вітчизняної корупції була помічена ще у дорадянський період, при характеристиці якого зазначається, що особливість «русской взятки» полягала у тому, що її перестали соромитися, перестали вважати «ненормальним» явищем [31], а тих, хто обурювався – вважали невинуватими «ідеалістами» [19]. За такої ситуації з кожним роком посилюється занурення населення у корупційні відносини, виробляється неформальна норма поведінки, яка спрямовує людей давати хабарі, чим підтримувати і поглиблювати корумпованість суспільства.

Тут слід погодитися, що з плином часу на зміну покоління, яке мало звичку обдаровувати за добре ставлення з боку представників держави, приходять покоління, яке вважає, що чим принижуватися і дякувати, як робили батьки і діди, краще заздалегідь все оплатити. Це покоління, яке впевнене, що за гроші можна отримати все, покоління, для якого підкуп – це норма життя [58].

В якості свідчень інституціоналізації корупції розглядаються: 1) виконання нею низки соціальних функцій (зокрема, підтримка внутрішньої дисципліни і згуртування еліти в умовах руйнування ідеології та механізмів стримування конкуруючих груп; зниження невизначеності у внутрішньогруповій і міжгруп-

повій взаємодії в умовах ослаблення традиційних нормативних регуляторів; компенсація неефективної роботи держапарату і подолання адміністративних бар'єрів; компенсація зниження значущості колишніх принципів функціонування міжособистісних мереж у сфері перерозподілу ресурсів; забезпечення необхідного зв'язку між владою і бізнесом, між політико-адміністративною елітою і фінансово-економічною елітою тощо); 2) наявність цілком визначених суб'єктів корупційних взаємовідносин (патрон – клієнт), розподіл соціальних ролей; 3) існування визначених правил гри, норм, відомих суб'єктам корупційної діяльності; 4) наявність сленгу і символіки корупційних дій; 5) встановлення відомих зацікавленим особам тарифів на корупційні послуги [17, с. 219]. Всі із перелічених індикаторів інституціоналізації корупції притаманні українській державі.

Така інституціоналізація корупції в Україні у сумі із важливістю її ролі у неформальних інститутах державного управління і політичного панування дозволяє вести мову про знаходження України в *інституційній пастці*. Зазначене явище визначається у науці як неефективний, проте стійкий інститут чи норма поведінки [60, с. 1], і виникає у ситуації, коли корумпована система виявляється економічно більш ефективною у короткостроковій перспективі, чим безкорупційна. Так, В. М. Полтерович приходить до висновку, що внаслідок ефекту сполучення витрати виходу з інституційної пастки можуть стати настільки великими, що перемикання виявиться не вигідним, а система, яка одного разу обрала неефективну траєкторію, буде змушена продовжувати рухатися по ній поки не розвинеться криза [60, с. 23–24].

Зазначена ситуація повною мірою відповідає розвитку системної кризи на Україні, яка мала розв'язку спочатку у вигляді Помаранчевої революції (2004 рік) і у подальшому – у вигляді Революції гідності (листопад 2013 року – лютий 2014 року), що підтверджує знаходження України у інституційній пастці корупції.

Разом із тим, необхідно уточнити, що криза, яка розвивається у результаті знаходження країни у інституційній пастці корупції сама по собі не може вивести країну із неї, а лише відкриває для цього шлях. У подальшому посткризове керівництво держави повинно вжити заходів (часто радикальних) для безпосереднього виведення країни із інституційної пастки, користуючись тим, що зруйнована деструктивна система тимчасово знаходить у стані дезорганізації чи у ній вибиті окремі структурні елементи. У разі, якщо найвище керівництво не проявить необхідної політичної волі чи не зможе реалізувати необхідні реформи, то з плином часу шлях виходу із інституційної пастки закривається і країна знову буде поглинута корупцією до наступної кризи, що, як видається, сьогодні спостерігається в Україні.

Інституціоналізація корупційних практик підтверджена і у політологічних наукових дослідженнях як України, так і Росії. Так, встановлюється, що корупційні зв'язки особливо в перехідних суспільствах, демонструють тенденцію

переростання такої корупції у домінуючу норму поведінки еліти. В умовах слабкої державності, нестійкого правопорядку, протиправної поведінки правлячої політико-адміністративної і економічної еліти корупція стає специфічною формою взаємовідносин влади і громадянина. Із неминучого супутника глибоких, суспільних змін поступово перетворюється у структурний принцип соціальної організації, виживання і закріплюється у системі норм. У зв'язку із цим, із ряду злочинів окремих чиновників, узагальнено корупція може стати масовим соціальним явищем, яке здатне перетворитися у повсякденну норму соціально-економічного життя [53, с. 11], таким чином корупційні зв'язки демонструють тенденцію ставати не відхиленням від норми, а просто інший нормою [74, с. 14].

Поведінка, що стала звичною, зберігаючи свій багатозначний характер, згодом зменшує число різних виборів і звільняє індивіда від «тягаря» всіх рішень. Відхилення від інституційно «запрограмованого» способу дії виявляється можливим, як тільки інститути стають реальностями, відірваними від початкових конкретних соціальних процесів, у контексті яких вони виникають, але так як інститути мають тенденцію «бути нерозривними», тобто інтегрованими [27, с. 120–121], то існують об'єктивні складності у подоланні порядку інституціалізованої поведінки, якою зокрема є корупція.

Вагомий вклад у адаптацію інституціональної теорії розвитку суспільства до кримінологічних проблем зробив професор В. М. Дрьомін, що дозволило розширити понятійний апарат кримінології, показало напрямки удосконалення практики протидії окремим проявам злочинності й, що важливо для кримінально-правових досліджень, викрило недоліки діючого у межах КК України нормативного масиву протидії корупційним злочинам.

Так, у результаті проведення ґрунтового наукового дослідження було зроблено висновок, що корупція зайняла помітне місце у структурі суспільних відносин, набула системного характеру і в багатьох випадках підмінила офіційні нормативно урегульовані відносини. Системність та інституціональність корупції проявляється, перш за все, у внутрішньому взаємозв'язку корупційних відносин, що включають у себе штучно створену, розгалужену мережу фінансових і інших матеріальних винагород і послуг, породжуючи відтворення корупційних відносин на різноманітних лінійних і вертикальних рівнях суспільних відносин взаємодії влади і населення чи представників владних органів між собою. При цьому залученими у так звані «суспільно небезпечні дії» виявляються мільйони людей, які далеко не завжди вважають себе правопорушниками [21, с. 407]. Крім того, встановлюється, що побудовані корупційні піраміди постають як гігантські споруди, на вершині яких перебувають недосяжні для суспільного і правового осуду політичні діячі, фінансові олігархи, охоронці закону [23].

Наведений вище висновок отримав подальший розвиток у дослідженні В. Я. Цитряка, який справедливо зазначає, що розповсюдження корупційної психології і корупційної субкультури призвело до масштабних деформацій пра-

восвідомості, коли корупційна поведінка стала «нормою», звичним відносно масовим способом вирішення проблем при наданні й отриманні публічних послуг, комерційній діяльності та в побуті. У цьому аспекті обґрунтовується положення, згідно до якого у сфері публічної службової діяльності відбулися процеси інституціоналізації підкупу, що сприяло формуванню складної самовідтворюючої соціальної системи, функціонування якої забезпечується за рахунок структурних, тривалих та повсюдних зв'язків, які опосередковують перерозподіл грошових, майнових або інших ресурсів від вигодонадавачів до вигодоодержувачів в обмін на надання законних або незаконних послуг [79].

У зв'язку із цим пропонується при збереженні індивідуальної відповідальності за вчинення корупційних дій, виявляти такі соціальні інститути, які сприяють масовому вчиненню корупційних дій, а потім ці інститути замінювати некорупційними [72]. Між тим, хоча таке твердження і виглядає простим антикорупційним рецептом, але є такі соціальні інститути, які неможливо чи надскладно замінити іншими. Крім того, не враховується, що заміна корумпованого інституту на некорумпований не означає, що останній збереже свої первинні характеристики і не буде поглинутий корупційними мережами. Зазначене показує важливість включення таких механізмів, які були б здатними провести деінституціоналізацію корупції або запобігати поглиненню корупційними мережами нових некорумпованих інститутів.

Як висновок, із встановлення такої характеристики сучасної корупції у науковій літературі резюмується, що якщо злочин хабітуалізовано як норму, то боротьба з цим явищем виключно поліцейськими методами абсолютно безглузда [8]. Разом із тим, видається, що автор під поліцейськими методами розуміє існуючі інструменти боротьби з корупцією традиційної формації кримінальної політики, а сам наведений висновок не тільки показує необхідність включення широкого спектру некаральних заходів протидії корупції, а й важливість їх підкріплення субсидіарними кримінально-правовими елементами, які повинні враховувати описані вище особливості цього негативного явища як соціальної практики.

Те саме стосується висновку про неефективність таких найпоширеніших заходів боротьби з корупцією, як, зокрема, репресивні заходи. Зазначене пояснюється тим, що такі заходи націлені у першу чергу на боротьбу з формальними проявами корупції, а не на усунення наслідків корупції та причини її виникнення – неефективності чинних формальних правил [7, с. 3, 12].

За результатами застосування синергетичного підходу при вивченні корупції встановлено, що до її інституціональних ознак слід відносити також наявність та діяльність *корупційних мереж*, яка проявляється у формуванні неформальних і нелегальних взаємозв'язків і взаємозалежностей між чиновниками по вертикалі управління в одній структурі, а також по горизонталі на різних рівнях управління між різними структурами. Корупційні мережі також визначаються як стійка система відносин, які відтворюються і розвиваються на рівні

неформальних соціальних взаємозв'язків, які не мають чіткої ієрархічної і структурної побудови, що мають протиправний і аморальний характер, яка виявляє себе на різних рівнях і сферах публічно-правової організації суспільства і спрямована на деформацію юридичних і політичних інститутів, використання їх владно-правових, організаційних, інформаційних та інших ресурсів для задоволення корисливих особистих, групових і корпоративних інтересів [6, с. 7–8]. Ці взаємозв'язки і взаємозалежності використовуються для систематичного вчинення корупційних діянь, як правило, з метою особистого збагачення, розподілу бюджетних коштів на користь структур, що входять в корупційну мережу, підвищення її нелегальних доходів або для отримання конкурентних переваг фінансово-кредитним і комерційним структурам, які входять у корупційну мережу, з метою подальшого отримання таких доходів [69, с. 72]. Навіть відносно чесні чиновники, які не беруть хабарів ні за які послуги, через корупційні мережі отримують настільки значні частки своїх доходів, що не можуть існувати поза цих мереж і, відповідно, протистояти реалізації їх корпоративних інтересів. У результаті державні службовці у своїй роботі керуються своїми зобов'язаннями перед корупційними мережами не менше, аніж інтересами держави. У цьому основна причина неефективності державного апарату управління, і ця неефективність прогресує [72]. У цьому зв'язку влучним та, на жаль, до сих пір актуальним є спостереження М. В. Гоголя: «Безчесна справа брати хабарі перетворилася у необхідність і потребу навіть і для таких людей, які не народжені бути безчесними» [18].

Деякі вчені правильно розглядають корупційні мережі, як компонент інфраструктури корупційної злочинності, проте лише у якості «кадрового» ресурсу, який розкривається як децентралізована й часто неформалізована, проте консолідована спільнота учасників корупційного злочину, що існує на основі та з приводу задоволення спільних корупційних інтересів [78, с. 186]. Разом із тим, із урахуванням властивостей корупційних мереж, які викладені вище, видається, що вони об'єднують у мережу не конкретних осіб (учасників злочину, кадри тощо), а управлінські функції, які у результаті цього деформуються корупційними практиками. Означену тезу підтверджує знання, за яким у разі заміни одного публічного службовця на іншого у межах посади, функції якої входять до корупційної мережі, нову особу неформальні правила корупційної мережі поступово пристосовують до реалізації корупційних практик.

Такий продукт інституціоналізації корупції, як корупційні мережі, у науці використовуються у якості типологізуючої ознаки корупційних практик, що дозволяє диференціювати корупцію в Україні за сутнісними ознаками та виокремити той її різновид, який характеризується значною організованістю та ще більшою порівняно із іншими проявами цього явища латентністю. Так, сучасна корупція чітко диференціюється на корупційні мережі і низову корупцію (побори). Причому відсутня підпорядкованість низової корупції корупційним мережам, які контролюють набагато більш об'ємні фінансові потоки [45]. Нор-

ма про незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України), враховуючи необхідність встановлення саме значного збільшення майнових активів непропорційного задекларованим доходам, спрямована у першу чергу проти осіб (посад), які поглинуті корупційними мережами. Така риса зазначеної норми додатково підтверджує актуальність та необхідність її розробки та реалізації у правовій системі України.

Із урахуванням цього, справедливим є положення, висунуте професором В. О. Навроцьким, на думку якого, система корупції зміцнюється за рахунок жорсткого внутрішнього і зовнішнього відбору кадрів і немилосердно відторгає тим, хто їй чужий, хто вільно чи невільно рве корупційні ланцюги [49, с. 264]. Зазначена теза узгоджується із обґрунтованим у соціології положенням, за яким корупційній системі притаманна внутрішня стійкість, яка забезпечується внутрішніми зв'язками її елементів, створенням тісних відносин особистого взаємозв'язку і кругової поруки чиновників, що продають адміністративні можливості та ресурси. При цьому встановлюється, що актори корупційної взаємодії об'єднані особливими цінностями, інтересами, поглядами на владу та на приналежність державних ресурсів [73].

У зв'язку із цим закономірним є те, що спроба притягнути до кримінальної відповідальності особу, яка є елементом корупційної мережі, стикається із протидією цієї мережі із застосуванням різноманітних засобів, яка є настільки сильною наскільки є розгалуженою, стійкою та ефективною сама ця мережа. У результаті, найбільш вразливими перед законом є ті корупціонери, які вчинюють поодинокі корупційні злочини поза участю у корупційній мережі чи ті, які є елементами корупційних мереж нижчого рівня, а також ті, яких по якійсь причині виключено із корупційної мережі. Зазначеним можна пояснити одиничність обвинувальних вироків щодо службових осіб, які займають особливо відповідальне становище, оскільки останні глибоко вплетені у корупційні мережі високого рівня.

Очевидно, що у рамках цієї роботи недоцільно у повній мірі відтворювати розвиток і положення інституціональної теорії злочинності та криміналізації суспільства у частині корупційних практик. Вище зазначаються основні властивості сучасної української корупції, які обґрунтовані у тому числі у межах означеної теорії. Такі характеристики корупції наведені у контексті проблеми «політичної волі» і демонструють чергову перепону на шляху до її формування та реалізації.

Підтвердженням зазначеного вище є висновок із економічного наукового дослідження, за яким особи, які наділені владою, по схильності до корупційної поведінки принципово не відрізняються від звичайних громадян. Така поведінка є їх раціональною реакцією на сформоване інституційне середовище і систему діючих у ньому стимулів [51, с. 263].

Таким чином, вище політичне керівництво, будучи частиною корупційних відносин різних рівнів, об'єктивно не спроможне лише на підставі наявної осо-

бистої рішучості формувати та приводити у дію моделі реальної протидії корупції, оскільки, по-перше, постійно відчуває на собі дію неформальних правил поведінки, які склалися у результаті інституціоналізації корупції і мають свої неформальні механізми стимулювання і примусу, а по-друге, є глибоко залежним від інших членів корупційної піраміди (мережі), які не мають такої волі і здійснюють значний, часто неформальний вплив на політичні структури держави.

Крім наведеного вище, у масі осіб, які різними способами здійснюють неформалізований вплив на політику в Україні, слід виділити тих, які формують тіньову владу, яка не піддається ротації демократичними шляхами, є непублічною та має можливість прямо впливати на найбільш важливі рішення офіційних високопосадовців, незалежно від їх політичної приналежності і у зв'язку із цим бути латентною перешкодою на шляху реалізації політичної волі протидіяти корупції.

Наявність та характеристики феномена тіньової влади обґрунтовано у політологічних дослідженнях. Так, визначається, що тіньова влада – це стійка сукупність неформальних (незаконних) процедур та інститутів, які в корупційних відносинах і видах діяльності виражаються у встановленні паралельних центрів влади, які істотно впливають на прийняття ключових політичних і державних рішень, носять закритий характер і поширюються серед членів тіньової еліти і їх прихильників, криміналітету. Тіньова політична влада характеризується технологіями, які своєрідно врастають в офіційний держапарат, і тим самим витісняє офіційні норми, завдаючи істотної шкоди державному, політичному порядку [25, с. 15].

Різновидом описаної тіньової влади є олігополія, яка виражається у тому, що дуже невеликий соціальний прошарок, який володіє величезними статками, займає провідні позиції у політичному, економічному та культурному житті. У силу цього представники олігополії чинять активний вплив на соціальні процеси, прийняття політичних та економічних рішень, їм вдається ефективно лобювати свої інтереси, а тому вони є фактичними носіями влади [33]. Взаємодію сучасної олігополії з носіями державної влади запропоновано називати «олігархічним корпоративізмом» [55].

Великий бізнес має серйозні неформальні зв'язки з вищими щаблями влади і тому слабо зацікавлений у протидії корупції. Більш дрібні підприємці або активно протидіють корупції, незважаючи на економічні втрати, або починають домовлятися з корупціонерами, або відходять у «тінь». У цьому і виявляється системна загроза корупції та службової злочинності в економічній діяльності [39, с. 103].

У зв'язку із виявленням нового суб'єкта відтворення корупційних практик цікавим є висновок, що культивоване уявлення у рамках моральної парадигми аналізу корупції про загальну вину у поширенні корупції кожного громадянина слід відкинути, оскільки не всі верстви суспільства включені у корупційні від-

носини, а тільки ті з них, які є суб'єктами великої власності і капіталів [56, с. 16]. Очевидно, що такий висновок є вірним лише за умови, коли під корупцією розуміється як такий, що випливає з товарно-грошових відносин, державного і бізнес монополізму, спосіб взаємодії бізнесу і влади, що характеризується неекономічним розподілом і збагаченням. Останнє розуміння корупції очевидно є більш вузьким у порівнянні із нормативним, але його перевага у тому, що за таких умов під корупцією розуміються лише ті неправові практики, які є вирішальним фактором розповсюдження корупційних відносин, тобто ядром і генератором корупції у формальному визначенні.

Окрім цього, цінним у контексті аналізу фактору «політичної волі» є висновок А. Є. Пertaченка, за яким протидія корупції, здійснювана з боку держави, не призводить до відчутних позитивних результатів у силу того, що ніякими юридичними законами неможливо скасувати закони товарно-грошового обігу, кінцевою метою якого є прибуток, що розкриває домінування у корупційних відносинах бізнесу, його провідну роль. Великий бізнес прямо називається мотором формування корупційної системи [56, с. 15, 17, 18].

Більше того, враховуючи відому близькість процесів інституціоналізації корупційних практик в Україні та Росії, слід взяти до уваги висновок Р. В. Дронова [22, с. 23–24], за яким на сучасному етапі розвитку кримінальної загрози в Росії відбувається зміцнення позицій корупціонерів в економіці, при цьому особливістю етапу є те, що частина самих коруптерів спрямовується в органи державної влади з метою примножити особисті багатства і мінімізувати трансакції, забезпечивши своєму бізнесу політичний захист. Очевидно, що такі процеси, у разі їх наявності, прямо усувають можливість проводити протидію корупції, оскільки ціллю отримання публічної влади у таких ситуаціях є спрямування корупційних практик на свою користь.

Встановити точні об'єми означених вище процесів в Україні за допомогою наукової методології є складним завданням, проте їх індикаторами є такі показники:

- 1) зайняття посад, пов'язаних із реалізацією публічної влади, особами, які є представниками бізнесу (як у результаті виборів, так і шляхом призначення);
- 2) фінансування політичних партій чи окремих кандидатів бізнесовими структурами;
- 3) зайняття керівних посад у приватних фінансових установах чи підприємствах особами відразу після завершення виконання ними функцій по здійсненню публічної влади;
- 4) значене підвищення успішності ведення та прибутковості підприємницької діяльності відразу після зайняття посади, пов'язаної із здійсненням публічної влади, близькими особами такого підприємця тощо.

У разі виявлення відповідних тенденцій по визначених вище індикаторам правоохоронним органам необхідно більш уважно проводити моніторинг діяльності такої особи.

Зазначене вище показує, що серйозним чинником протидії реальній реалізації антикорупційного механізму є також і тіньова влада в особі великих бізнесових структур.

§ 3. Щодо базису реальної протидії корупції в Україні

На підставі наведеного стає зрозумілим, що фактор наявності політичної волі у вищого політичного керівництва держави не є єдиним базисом, із якого може стартувати ефективна кампанія протидії корупції в Україні. Більш того, можна припустити, що особи, які декларують і мають тверду волю побороти корупцію у державі після перемоги на виборах і отримання реальної політичної влади, розкривають для себе справжні механізми існування і відтворення корупційних практик, усвідомлюють їх істину роль у функціонуванні політичної системи і виявляють знаходження країни у інституційній пастці. У зв'язку із цим, до них приходить розуміння, що їхньої політичної волі є явно недостатньо для включення реальної та ефективної антикорупційної діяльності.

Проміжний висновок про наявність неформальних латентних структур, які перешкоджають реалізації антикорупційної політики в Україні, підтверджується уявленням [6, с. 15–16], що мережевий принцип організації корупції пов'язує і взаємозобов'язує між собою не тільки представників влади, нівелюючи субординаційні і структурно-ієрархічні відносини, а й окремих громадян та інститути громадянського суспільства, формуючи альтернативні канали комунікації та реалізації корисливих особистих і корпоративних інтересів. У цьому контексті заслуговує на увагу висновок С. Роуз-Аккерман, що корупція не може зникнути сама по собі просто завдяки бажанню влади, що обрала шлях реформ, або прискоренню економічного зростання. Реформатори повинні зробити певні конкретні дії, щоб запобігти корупції, а не сподіватися, що вона зникне зі зміною правлячої групи [70, с. 297].

Таким чином, фактор політичної волі, яка у цьому випадку розуміється як така, що притаманна виключно бюрократам вищої ланки управління державою, реально має дуже низький потенціал для протидії інституціоналізованій корупції, не може вивести Україну із інституційної пастки та зруйнувати корупційні мережі.

Як видається, за наявності політичної волі можна вести ефективну боротьбу лише із побутовою корупцією, суттєве зниження якої може скласти уявлення у населення про безкорупційність та ефективність діючої влади, чим укріпити її легітимність і підняти рейтинг. Наведені ж вище недосяжні для влади надскладні завдання є можливим вирішити виключно за умови формування такої ж «політичної» волі у осіб, які утворюють тіньову владу в Україні, що більшою мірою стосується лідерів великого бізнесу. Враховуючи ж, що наявність системної корупції за участю вищих ешелонів влади є в інтересах як бізнесу, так і влади і є формацією, за якою зберігається існуюча в Україні політична система, яка обслуговує інтерес великого бізнесу, то реальна протидія корупції можли-

ва лише за активної участі єдиного суб'єкта, який має інтерес обмежити корупцію, – громадянського суспільства.

Окрім цього, наявність політичної волі вищого політичного керівництва держави протистояти корупції хоча і є важливим фактором у цьому процесі, проте потребує значних додаткових роз'яснень. Зокрема, це стосується встановлення кола тих осіб, які у досліджуваному випадку іменуються «політичним керівництвом держави» чи «вищими ешелонами влади» і виявлення того, чи відносяться до цих осіб виключно ті, що займають вищі посади в апараті державного управління, чи й ті, які управляють основними фінансово-промисловими групами України, чи й зарубіжні та міжнародні політики, організації і олігархи тощо. Без вирішення означених питань такий фактор протидії корупції як наявність політичної волі на це у вищого політичного керівництва держави, важливість якого у цьому контексті обґрунтовано у науці, показує лише напрям подальшого дослідження основ, які укріплюють корупцію та не дозволяють ефективно реалізовувати антикорупційне законодавство.

Разом із тим на підставі вже існуючих знань щодо значення політичної волі для боротьби з корупцією можна будувати прогноз у цьому питанні лише тоді, коли така політична воля у державі відсутня взагалі. За таких умов можна із впевненістю стверджувати, що суттєвим чином вплинути на стан справ у сфері протидії корупційним практикам не можна.

Якщо ж ставити за мету розробити ефективну антикорупційну модель в Україні, то слід у першу чергу зосереджувати увагу на проблемі формування згаданої вище політичної волі, що очевидно виходить за межі предмету кримінального права, або ж пропонувати такі підходи, які зможуть нівелювати значення цього фактору, чи спроможні бути ефективними при фрагментарній сформованості зазначеної волі.

Таким чином, ознайомлення з теорією інституціоналізації корупції показує неспроможність висновку про необхідність «політичної волі» самого по собі вирішити проблему корупції як інституту суспільства і показує необхідність значного доопрацювання цієї системоутворюючої (для антикорупційної діяльності) категорії.

Такий висновок додатково підтверджується справою щодо першого заступника начальника Головного слідчого управління Генеральної прокуратури України та заступника прокурора Київської області по обвинуваченню у вимаганні хабара в особливо великому розмірі (ч. 4 ст. 368 КК України). Так, як було публічно заявлено у ЗМІ, зокрема 10.07.2015 року у прямому ефірі програми «Шустер Live» [66], безпосередніми учасниками подій, пов'язаних із означеним вище кримінальним провадженням були заступник Генерального прокурора України Д. Сакварелідзе, голова Комітету Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції Є. Соболєв, народний депутат України В. Константиновський, экс-голова Служби безпеки України В. Наливайченко. Затримання зазначених посадовців узгоджувалося напряму із Президентом

України, який висловив підтримку таким діям та гарантував безпеку особам, які ініціювали та проводили досудове розслідування. Проте, незважаючи на наявність політичної волі на найвищому рівні у багатьох ЗМІ та у соціальних мережах з'явилася інформація, що Першим заступником Генерального прокурора України з метою прикриття виявлених корупціонерів було відкрито провадження за фактом обшуків у прокуратурі Київської області, які здійснювалися у межах зазначеного вище кримінального провадження, проти Д. Сакварелідзе, що було підтверджено останнім у прямому ефірі програми «Шустер Live» від 10.07.2015 року. Не вдаючись до юридичних аспектів, пов'язаних із описаною справою, необхідно звернути увагу, що як сама необхідність узгоджувати подібні дії з Президентом України, так і наступна протидія таким акціям з боку керівництва Генеральної прокуратури України показує, що корупційні мережі настільки розгалужені і стійкі, що навіть не найвпливовіших правоохоронців досить складно притягнути до кримінальної відповідальності з огляду на перешкоди політичного та інституційного характеру.

У зв'язку із цим, корупційні злочини такого характеру, як у найбільш корумпованих країнах світу, до яких також належить і Україна, становлять суспільну небезпеку не тільки у зв'язку із значимістю та глибиною порушення правовідносин, що охороняються нормами про такі злочини, а й у зв'язку із тим, що вони тягнуть значні похідні суспільно небезпечні наслідки за межами означених правовідносин. У цьому аспекті заслуговує на увагу пропозиція законопроекту [62] (відхилений Верховною Радою України), за якою передбачалося введення легального визначення корупційного злочину, який розкривався як комплексно-небезпечне діяння, вчинене спеціальним суб'єктом (службовою особою) у зв'язку із здійсненням своєї компетенції. При цьому комплексно-небезпечним пропонувалося визнавати діяння, передбачене КК України, яке характеризується посяганням на кілька або більше об'єктів кримінально-правової охорони на основі використання ресурсу державної служби. Разом із тим означений вище законопроект хоча і відображав актуальну ідею, проте слід погодитися із Головним науково-експертним управлінням [16], що він не містив реальних механізмів удосконалення кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Похідні суспільно небезпечні наслідки корупційного злочину, про які йшлося вище, спричинюються не окремим актом корупції, а тим, що такі акти в Україні, будучи перетвореними у інституціоналізовану масову практику та розповсюджені через утворені корупційні мережі, синергетично набувають нових небезпечних характеристик. За таких умов суспільна небезпека одиничного випадку корупції значно підвищується з урахуванням його місця та ролі у системі корупційних практик та його здатності у зв'язку із іншими актами корупції відтворювати корупцію у подальшому. У такому випадку одиничний акт корупції слід розглядати як елемент стабільної національної системи корупційних діянь. Очевидно, що такий же одиничний випадок корупції у країні, де

вона не є інституціоналізованою, не характеризується означеними вище властивостями і становить суспільну небезпеку лише сам по собі без урахування його мережових взаємозв'язків із іншими актами корупції різних рівнів. Саме тому при зовні абсолютно однакових (за суб'єктивними та об'єктивними ознаками) корупційних діяннях їх суспільна небезпека буде різною з урахуванням середовища, де вони були вчинені.

Висновки

Проведене наукове дослідження дає можливість сформулювати наступні висновки:

1. Сутність поширеної в Україні корупції підтверджує наявність особливих властивостей корупційних злочинів, які значно підвищують їх суспільну небезпеку порівняно із іншими злочинними діяння та такими ж злочинами, які вчинюються у країнах із незначним поширенням корупції: 1) спричинення корупційними злочинами прямих суспільно небезпечних наслідків у вигляді порушення охоронюваних нормами КК України про ці злочини суспільних відносин, а також обов'язкових похідних суспільно небезпечних наслідків широкому спектру інших суспільних відносин (наведену властивість можна назвати «комплексна суспільна небезпечність корупційних злочинів»); 2) надзвичайно висока латентність корупційних злочинів; 3) інституціоналізація практик вчинення корупційних злочинів; 4) здійснення корупційних злочинів у межах корупційних мереж, приховування окремих діянь та захист такими мережами суб'єктів зазначених злочинів; 5) виконання корупцією функції підтримання керованості апарату публічного управління, що необхідно суб'єктам, які зобов'язані протидіяти корупції, і підтримується ними; 6) розвиненість технологій ухилення від політичної відповідальності, у тому числі за вчинену чи допущену, але не покарану корупцію, а також за не здійснення реальної протидії їй, що суттєво знижує мотивацію до антикорупційної діяльності та гальмує процеси формування політичної волі для цього.

Наведені вище властивості української корупції розкривають сутність корупційних злочинів, які вчиняються в Україні, та пояснюють особливий підхід Кримінального закону України до застосування кримінально-правових наслідків до таких злочинів.

Зазначене утворило підґрунтя для скорочення заохочувальних норм та норм, що дають можливість суду пом'якшити кримінальну відповідальність за корупцію, що у кінцевому рахунку призвело в Україні до значного посилення жорсткості кримінально-правового реагування на корупційні злочини (відповідні зміни до КК України були внесені Законом України № 1698-VII від 14.10.2014 року [64]). Значне обмеження суддівського розсуду при обранні форми кримінальної відповідальності за корупційні злочини є також закономірним і правильним із врахуванням того, що особа, яка вчинила корупційний злочин, як правило, має значні майнові ресурси для подальшого корумпування

суддів, що призводить до дисфункції механізму кримінально-правового впливу і перетворює із виключення у правило застосування за вчинений корупційних злочин несприятливих наслідків, передбачених КК України, не пов'язаних із реальним відбуванням покарання. Крім того, тенденція до посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини відповідає міжнародним конвенціям та засобам протидії злочинам, обґрунтованих у межах теорії раціонального злочину, оскільки суттєво підвищує витрати від корупції.

2. Проте на такому фоні основна причина недієвості КК України полягає у тому, що кримінально-правова протидія найбільш небезпечним корупційним злочинам здійснюється на основі норм, застосування яких напряду залежить від волі осіб, які самі є елементами корупційних мереж. Зазначене можна охарактеризувати відомим оксюмороном: «Бджоли проти меду». У зв'язку із цим, чинний КК України пристосований для об'єктивної боротьби тільки з низовою, епізодичною, децентралізованою та побутовою корупцією. Проти найбільш небезпечних типів корупції за допомогою існуючих норм КК України та системи приведення їх у дію можна вести лише вибіркове кримінальне переслідування.

При цьому слід звернути увагу, що формування і реалізація політичної волі протидіяти корупції в Україні залежить не тільки від суб'єктів такої волі, а й від ряду об'єктивних чинників, які викладені вище у параграфах 3–6, а також від волі тіньової влади в особі великих бізнесових структур, наявність та характеристики якої обґрунтовано у політологічних дослідженнях. Така тіньова влада не піддається ротації демократичними шляхами, є непублічною та має можливість прямо впливати на найбільш важливі рішення офіційних високопосадовців незалежно від їх політичної приналежності і у зв'язку із цим бути латентною перешкодою на шляху реалізації політичної волі протидіяти корупції.

На означених характеристиках корупції ґрунтується висновок, що у окремих випадках і щодо окремих проявів злочинності (особливо небезпечні злочини, протидія яким існуючими правовими засобами не приводить до відчутного зниження негативного їх впливу на суспільство), до якої відноситься і корупційна, доцільним і необхідним є не відмова, а трансформація визнаних основ правової системи. Це зокрема стосується необхідності прямої законодавчої регламентації перерозподілу тягаря доказування щодо складу незаконного збагачення, що відповідає практиці Європейського суду з прав людини та є пропорційним, а також застосування у Кримінальному законі при формулювання антикорупційних норм техніку презумпцій, які повинні спростовувати особа, яку обґрунтовано підозрюють у корупційному злочині.

3. З метою подолання «фактору політичної волі» є необхідність включити у сферу протидії корупції акторів, які мають мотивацію та волю реально протистояти корупціонерам та корупційним мережам. У зв'язку із цим ефективним є задіяння інститутів громадянського суспільства шляхом розширення можливостей використання ними ресурсів кримінального закону. Центральне місце у контексті останнього слід надати кримінальному позову про визнання публіч-

ної службової особи винною, зокрема, у незаконному збагаченні (у формулі ст. 20 Конвенції ООН проти корупції) чи декларуванні недостовірної інформації [44]. Зазначений інструмент повинен ґрунтуватися на глибокому науковому дослідженні норм про незаконне збагачення та декларування недостовірної інформації, з метою встановлення найбільш ефективних їх моделей.

4. У контексті подолання «фактору політичної волі» окремим шляхом підвищення ефективності антикорупційного механізму держави також слід визнати передання правоохоронних функцій по протидії корупції політичній опозиції, яка має бути сформована відповідно до конституційних правил та практик, які слід законодавчо регламентувати. При цьому влада повинна мати повноваження по прийняттю найважливіших політичних рішень та по розпорядженню національними коштами та ресурсами, а опозиція у цей час повинна мати повноваження здійснювати антикорупційну діяльність, у тому числі щодо найвищих посадових осіб держави через відокремлені та незалежні від інших органів державної влади правоохоронні органи.

5. Наукові дослідження традиційних підстав кримінальної відповідальності за корупційні злочини не можуть сформувати знання, на основі якого можна було б сконструювати адекватний властивостям української корупції механізм кримінально-правової протидії. Приведення механізму кримінально-правової протидії корупційним злочинам у модель, яка б була адекватною властивостям української корупції та містила нові ефективні інструменти, є завданням теорії кримінального права, яке не може бути успішно вирішене виключно на основі догматичного методу вироблення знань у юриспруденції без застосування сучасної наукової методології.

Список використаних джерел:

1. Adserà A., Boix C. Constitutional Engineering and the Stability of Democracies [Електронний ресурс] / A. Adserà, C. Boix // Annual Conference of the International Society for New Institutional Economics (ISNIE) (Tucson, Arizona, September 30 – October 3, 2004). – Режим доступу: <http://www.princeton.edu/~cboix/democratic-survival.pdf>.
2. Darden K. The Integrity of Corrupt States: Graft as an Informal State Institution / K. Darden // Politics and Society. – 2008. – Vol. 36. – № 1. – P. 35-59.
3. Fukuyama Francis. What is Corruption? / Francis Fukuyama // Against Corruption: a collection of essays (Policy paper): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays>.
4. James Q. Wilson. Broken windows [Електронний ресурс] / James Q. Wilson, George L. Kelling – Режим доступу до ресурсу: http://www.manhattan-institute.org/pdf/_atlantic_monthly-broken_windows.pdf.
5. Lagarde Christine. Addressing corruption – openly / Christine Lagarde // Against Corruption: a collection of essays (Policy paper): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays>.
6. Абадиев А. М. Коррупционные сети в российском государственном управлении: политико-правовой анализ: Автореф. дисс... канд. полит. наук по специальности

- 23.00.02 – политические институты; этнополитическая конфликтология; национальные и политические процессы и технологии / А. М. Абадиев. – Ростов-на-Дону, 2008. – 26 с.
7. Абрамов Ф. В. Економічний зміст корупції: інституційний підхід: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Ф. В. Абрамов; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 20 с.
8. Алексеев С. В. Коррупция в переходном обществе: социологический анализ: Автореф. дис. ... докт. социол. наук: 22.00.04 / С. В. Алексеев. – Новочеркасск, 2008. – 49 с.
9. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики / Р. Г. Рябошапка, О. С. Хмара, А. В. Кухарук, М. І. Хавронюк, О. В. Калітенко; За заг. ред. А. В. Волошиної. – К., 2015. – 268 с.
10. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики / Р. Г. Рябошапка, О. С. Хмара, А. В. Кухарук, М. І. Хавронюк, О. В. Калітенко; За заг. ред. А. В. Волошиної. – К., 2015. – 268 с.
11. Афанасьева М. В. Выборча інженерія в Україні: теоретико-методологічні засади та конституційно-правове забезпечення: дис. докт. юр. наук: 12.00.02 / Афанасьева Мар'яна Володимирівна – Одеса, 2015. – 480 с.
12. Балуцька Л. Сутність політичної відповідальності: часова тривимірність та суб'єктно-об'єктні особливості/ Л. Балуцька // Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. – 2011. – Вип. 14. – С. 166–174.
13. Бандурка О. М. Корупція і влада: корозія та симбіоз / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції [3 квітня 2015 року, м. Харків] / МВС України; Харківський нац. ун-т внутрішніх справ; Кримінологічна асоціація України. – Х.: Золота миля, 2015. – С. 17–20.
14. Буш М. Ю. Политический аспект коррупционных отношений в современной России : Автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 – политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / М. Ю. Буш; Северо-Кавказская академия государственной службы. – Ростов-на-Дону, 2006. – 26 с.
15. Ванюхина Н. В. Психологические предпосылки коррупции / Н. В. Ванюхина, О. В. Григорьева, А. М. Шевцов // Актуальные проблемы экономики и права. – 2010. – №4. – С. 16–26.
16. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення доповнення до Кримінального кодексу України (щодо визначення характеристик корупційного злочину)» (До № 8195 від 23 вересня 2005 р.): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25536.
17. Гилинский Я. И. Коррупция: теория и реальность / Я. И. Гилинский // Девиантность, преступность, социальный контроль: избр. статьи. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2004. – С. 217–226.
18. Гоголь Н. В. Мертвые души: Т. 1–2: Поэма / Н. В. Гоголь. – М.: Гослитиздат, 1937. – 574 с.
19. Голосенко И. А. Феномен «русской взятки»: очерк истории отечественной социологии чиновничества / И. А. Голосенко // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – Том II, № 3 (7): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/1999_3/Golosenko_1999_3.pdf.
20. Гончарова М. В. Преступность в России: аспекты латентности / М. В. Гончарова // Российский следователь. – 2005. – № 11. – С. 35.
21. Дремин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества / В. Н. Дремин: Монография. – О.: Юридична література, 2009. – 616 с.

22. Дронов Р. В. Механизм нейтрализации коррупции в органах государственного управления: Автореф. дисс. ... докт. экон. наук. по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (экономическая безопасность) / Роман Владимирович Дронов. – СПб, 2010. – 39 с.
23. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Дрьомін Віктор Миколайович; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2010. – 40 с.
24. Дрьомін В. М. Феноменологія корупційних практик / В. М. Дрьомін // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 69. – С.117–125.
25. Зарандия Д. А. Политическая коррупция как форма теневой власти: Автореф. дисс... канд. полит. наук по специальности 23.00.02 – политические институты, процессы и технологии / Д. А. Зарандия. – Ростов-на-Дону, 2012. – 28 с.
26. Зелинская Н. А. Международные преступления и международная преступность / Н. А. Зелинская; Одесская нац. юрид. акад. – Одесса: Юрид. літ., 2006. – 565 с.
27. Иванова Н. А. Понятия «габитус» и «хабитуализация» в контексте социологических теорий / Н. А. Иванова // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2011. – №1 (13). – С. 115–129.
28. Кабанов П. А. Политическая коррупция в России: понятие, сущность, причины, предупреждение: Монография. – Нижнекамск: Нижнекамский филиал МГЭИ, 2004. – 174 с.
29. Кальман О. Проблеми боротьби з корупцією на сучасному етапі державотворення / О. Кальман // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1. – С. 197–202.
30. Кіс Т. І. Вибірчі системи та їхні політичні наслідки / Т. І. Кіс // Нова політика. – 1996. – № 2–4. – С. 22–33.
31. Ковтун Г. С. Концептуализация продажности власти и должностных лиц в истории отечественной социологии / Г. С. Ковтун // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. – 2009. – №1: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualizatsiya-prodazhnosti-vlasti-i-dolzhnostnyh-lits-v-istorii-otechestvennoy-sotsiologii>.
32. Кодекс належної практики у виборчих справах (CDL-AD(2002)023rev) [Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002 року)]: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-ukr).
33. Коновалов И. Н. Специфика научного анализа коррупции / И. Н. Коновалов, О. И. Хамазина: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://sartraccs.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kon-hamz\(20-12-04\).htm](http://sartraccs.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kon-hamz(20-12-04).htm).
34. www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/CONF.203/6 [Рабочий документ, подготовленный Секретариатом ООН в рамках Одиннадцатого Конгресса Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Бангкок, 18-25 апреля 2005 года)]: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ONF.203/6>.
35. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І. О. Ревак. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.
36. Лунеев В. Настоящей борьбы с коррупцией в России нет / В. В. Лунеев // Уголовное право. – 2007. – № 5. – С. 104–108.
37. Лунеев В. В. Криминогенная обстановка в России и формирование новой политической элиты / В. В. Лунеев // Социологические исследования. – 1994. – № 8–9. – С. 89–101.
38. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. – М.: Норма, 1997. – 525 с.

39. Маслій І. В. Інституційний механізм протидії криміналізації економіки: кримінологічне дослідження: дис. ... к. ю. н. 12.00.08 / І. В. Маслій; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – 2015. – 228 с.
40. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: Монографія / М. І. Мельник. – К.: Атака, 2001. – 304 с.
41. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / М. І. Мельник; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 31 с.
42. Мельник Н. И. Коррупция и политика / Н. И. Мельник // Преступность и власть. Материалы конференции. – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2000. – С. 21–23.
43. Мирошниченко Д. В. Рождение коррупции / Д. В. Мирошниченко // Актуальные проблемы экономики и права. – 2011. – №4 (20). – С. 74–77: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/rozhdenie-korrupsiyi>.
44. Михайленко Д. Г. Кримінальний позов як необхідний інструмент кримінально-правової протидії інституціоналізованій корупції / Д. Г. Михайленко // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – №4. – С. 331–338: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://par.in.ua/4_2015/102.pdf.
45. Мишин Г. К. Некоторые политические и уголовно-правовые проблемы противодействия коррупции / Г. К. Мишин // Прокуратура и институты гражданского общества в противодействии коррупции. Сб. мат-лов научно-практ. конф., Санкт-Петербург, 23 мая 2008 г. – СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры РФ, 2008: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://sarttraccs.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/mishin\(21-11-08\).htm](http://sarttraccs.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/mishin(21-11-08).htm).
46. Моисеев В. В., Прокуратов В. Н. Противодействие коррупции в современной России / В. В. Моисеев, В. Н. Прокуратов. – Орел: АПЛИТ, 2012. – 428 с.
47. Монтескье Ш. Избранные произведения. В 2-х томах / Под общ. ред. М. П. Баскина. – М.: Госполитиздат, 1955. – 799 с.
48. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Ш. Л. Монтескье; сост., пер. и коммент. А. В. Матешук. – М.: Мысль, 1999. – 672 с.
49. Навроцький В. О. Парадокси вітчизняної «боротьби» з корупцією / В. О. Навроцький // Актуальні проблеми держави та права. – 2010. – Вип. 54. – С. 263–266.
50. Нагачевська Ю. С. Міжнародний досвід протидії корупції / Ю. С. Нагачевська // Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції 16 жовтня 2015 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. – С. 183–185.
51. Наумов Ю. Г. Теория и методология противодействия институциональной коррупции: дис. докт. экон. наук: 08.00.05 / Наумов Юрий Геннадьевич – Москва, 2013. – 325 с.
52. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Є. В. Невмержицький; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 1999. – 19 с.
53. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Є. В. Невмержицький; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К., 2009. – 34 с.
54. Папунина Д. О. Антикоррупционные меры: зарубежный опыт / Д. О. Папунина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – №3. – С. 133–136: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/antikorrupsionnye-mery-zarubezhnyy-opyt>.

55. Перегудов С. П. Новый российский корпоратизм: от бюрократического к олигархическому? / С. П. Перегудов // Полис. Политические исследования. – 1998. – №4. – С. 114–116.
56. Петраченко А. Е. Коррупционная составляющая политической системы современной России: Автореф. дис... канд. полит. наук по специальности 23.00.02 – политические институты, процессы и технологии / А. Е. Петраченко. – Санкт-Петербург, 2012. – 21 с.
57. Погребняк С. П. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция / С. П. Погребняк, Е. А. Уварова // Право і громадянське суспільство. – 2013. – №2. – С. 4–61.
58. Позднякова Л. А. Перспективы противодействия коррупции в современной России / Л. А. Позднякова // Вопросы управления. – 2013. – №4 (декабрь). – С. 286–293.
59. Політична відповідальність державно-управлінської еліти як чинник підвищення ефективності державного управління: наук.-метод. розробка / авт. кол.: Е. А. Афонін, О. Л. Валевський, В. В. Голубь та ін.; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. – К.: НАДУ, 2011. – 44 с.
60. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В. М. Полтерович // Экономика и математические методы. – 1999. – №2. – С. 1–37.
61. Пономарев Е. Г. Коррупция в России: истоки и условия преодоления / Е. Г. Пономарев // Общество и право. – 2012. – №4 (41). – С. 172–176.
62. Про внесення доповнення до Кримінального кодексу України (щодо визначення корупційного злочину, його характеристики «комплексна небезпечність», переліку корупційних злочинів): проект Закону України № 8195 від 23.09.2005 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25536.
63. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 року № 595-VIII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-19>.
64. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 року № 1698-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
65. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 року № 1698-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
66. Програма «Шустер Live» від 10.07.2015 року: [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://3s.tv>.
67. П'ясецька-Устич С. В. Корупція в системі тіньових економічних відносин / С. В. П'ясецька-Устич // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Вип. 17 (частина 3). – С. 16–20.
68. Решетников М. Психология коррупции: утопия и антиутопия. – СПб.: восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2008. – 136 с.
69. Римский В. Л. Коррупционные сети / В. Л. Римский // Гражданские инициативы и предотвращение коррупции / Под. ред. А. Ю. Сунгурова. – СПб.: Санкт-Петербургский центр «Стратегия» и Норма, 2000. – С. 72–82.
70. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы / С. Роуз-Аккерман; пер с англ. О. А. Алякринского. – 2-е изд. – М.: Логос, 2010. – 356 с.
71. Самсонов А. А. Основные направления трансформации государственной антикоррупционной политики в современных условиях: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.02 – политические институты, процессы и технологии / Самсонов Артем Александрович – Ростов-на-Дону, 2010. – 22 с.
72. Связи коррупции с нарушениями прав и свобод граждан в силовых сферах современной России: Аналитический доклад / Л. Вахнина, А. Калих, В. Римский. – М., 2013: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.demokratia.ru/news/?content=news&id=28>.

73. Селезнёв Ю. А. Совершенствование антикоррупционных программ субъектов Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.08 – соціологія управління / Ю. А. Селезнёв. – Орел, 2011. – 23 с.
74. Суворин Э. В. Коррупция в постсоциалистических странах: сущность, особенности, стратегии противодействия (политологический анализ): автореф. дисс. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.02 – политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Суворин Эдуард Витальевич – Москва, 2008. – 27 с.
75. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Т.1. – Тула. Автограф, 2001. – 800 с.
76. Туляков В. А. Транзитивное уголовное право // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса). у 2 т. Т. 2/ відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2015. – С.163-166.
77. Храмов С. М. Латентная преступность: методология познания и основные направления противодействия: монография / С. М. Храмов; Брест. гос. ун-т имени А. С. Пушкина. – Брест: БрГУ, 2010. – 169 с.
78. Цитряк В. Я. Инфраструктура підкупу у сфері публічної службової діяльності / В. Я. Цитряк // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 6. – С. 186–189; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/6_2015/53.pdf.
79. Цитряк В. Я. Підкуп у сфері публічної службової діяльності: кримінологічне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. Я. Цитряк; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2014. – 20 с.
80. Шевченко О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційній злочинності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О. В. Шевченко; МВС України, Нац. акад. внутр. справ. – К., 2012. – 19 с.

Оцця Анастасія,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОХОРОННА ФУНКЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

Анотація. Стаття присвячена розгляду внутрішній та зовнішній будові охоронної функції кримінального права шляхом вивчення її форми, сутності та змісту (останній складається з напряму впливу кримінального права (кримінальна політика держави) та кримінально-правового впливу, який здійснюється за допомогою духовного відродження суспільства).

Ключові слова: функція, охорона, кримінальне право, зміст, сутність, внутрішнє, зовнішнє.

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению внутреннему и внешнему строению охранительной функции уголовного права путем изучения ее формы, сущности и содержания (последнее состоит из направления воздействия уголовного права (уголовная политика государства) и уголовно-правового воздействия, который осуществляется посредством духовного возрождения общества).

Ключевые слова: функция, охрана, уголовное право, содержание, сущность, внутреннее, внешнее.

Summary. The article is devoted to the internal and external structure of security functions of criminal law by examining the shape, nature and content (the latter consists of the direc-